

Neprolazna svjetlost jantara sa japodskih nekropola u dolini Une

Zilka Kujundžić-Vejzagić

Sarajevo

Godišnjak/Jahrbuch 2012,41:77-96
DOI:10.5644/Godisnjak.CBI.ANUBiH-40.5

Od otkrića japodskih nekropola u dolini Une, južno od Bihaća, prošlo je više od sto godina. Ravne nekropole Jezerine i Ribić istraživane su krajem 19. stoljeća,¹ a još jedna manja nekropola u Golubiću sistematski je istražena šezdesetih godina 20. stoljeća.² U Pritoci kod Bihaća, na lokaliteu Jezerine, do sada najvećoj japodskoj nekropoli, istražena su 553 groba sa bogatim priložima, od toga 225 skeletnih, 298 spaljenih sa urnama i 28 spaljenih bez urne, te 2 spaljena sa urnom na kojima je na poklopcu ležala lobanja pokojnika. Sahranjivanje je ovdje trajalo od 8. stoljeća prije n. e., pa do početka 2. stoljeća nove ere. Predrimska i ranorimska nekropola u Ribiću, na desnoj obali Une, nešto sjevernije od Jezerina, imala je samo 6 skeletnih grobova, 295 spaljenih s urnama i 1 spaljeni grob bez urne. U selu Golubić na lijevoj obali Une, na lokalitetu Crkvine istraženo je 70 grobova iz starijeg i mlađeg željeznog doba; od toga je spaljenih sa urnama bilo 46, a skeletnih 24.

O rezultatima arheoloških istraživanja u srednjem Pounju pisali su V. Radimski i V. Ćurčić,³ a analizom arheološkog materijala sa ovih istraživanja bavili su se brojni arheolozi. Važnu naučnu obradu dao je Z. Marić sedamdesetih godina prošlog stoljeća,⁴ a u novije doba ovom se problematikom seriozno bavila B. Raunig.⁵ Tu posebno moramo istaći njeno životno djelo "Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda". B. Tesmann obja-

vila je nekoliko radova vezanih za problematiku kulture Japoda,⁶ a naučno je obradila grobne cjeline sa nekropole Jezerine u okviru doktorske teze. Tu je predložila novu hronološku sistematizaciju arheološke građe sa japodskih nekropola u dolini Une, ali nažalost taj rad još nije publikovan. R. Drechsler-Bižić dala je najveći doprinos istraživanju kulture Japoda na području Like, a u 5. tomu Prahistorije jugoslovenskih zemalja, u okviru analiza Japodske grupe, dala je značajan doprinos rasvjetljavanju problematike japodske kulture na prostoru Pounja.⁷ U knjizi "Od Butmira do Ilira", najpoetičnijem arheološkom štivu do sada napisanom na našim prostorima, B. Čović na veoma osebujan način progovara o duhovnoj i materijalnoj kulturi Japoda, a posebno onih koji su naseljavali dolinu Une.⁸

Detaljan opis, analizu i ocjenu arheoloških nalaza sa nekropola Jezerine i Ribić dao je u opširnoj studiji Z. Marić. Tu je predloženo, do sada, zasigurno, najpotpunije hronološko i kulturno određenje arheološkog materijala iz ovih nekropola, ali s naglaskom da hronologija japodskog područja predstavlja prilično teško rješiv problem zbog veoma brojnih specifičnosti lokalnog značaja. Japodski se materijal jednostavno teško uklapa u oblikovne kulturne krugove susjednih područja, a konzervativizam je veoma izražen, tako da neke forme žive desetak pa i do 100 godina.⁹ To se posebno odnosi na predmete od jantara, koji su zbog svojih višestrukih vrijednosti mogli trajati generacijama putem nasljeđivanja.

¹ Radimsky 1893, 37-92, 237-308, 369-466, 575-623; Ćurčić 1898, 625-656.

² Raunig 1968, 81-98.

³ Radimsky 1892, 301-310; 1893, 37-92, 237-308, 369-466, 575-623; Ćurčić 1898, 625-656.

⁴ Marić 1968, 5-79.

⁵ Raunig 1968, 81-98; 2004.

⁶ Tesmann 2001, 28-151.

⁷ Drechsler-Bižić 1987, 391-441.

⁸ Čović 1976, 133-167.

⁹ Marić 1968, 10-14.

Sl. 1. Jantarna zrna, faza II, Jezerine

Sl. 2. Dekorirana jantarna pločica, faza II, Jezerine

Svakako, ovi brojni i skupocjeni predmeti izdvajaju kulturu Japoda iz neposrednog okruženja drugih kultura sjeverozapadnog Balkana.

U ovom radu mi smo se isključivo držali relativne hronologije Z. Marića, a apsolutnu hronologiju smo shvatili slobodnije, kao što to autor i preporučuje. Isto tako ovdje nismo dali detaljan pregled svih arheoloških objekata od jantara, već smo po slobodnom izboru predstavili one koji su po našem mišljenju karakteristični za pojedine faze pokopavanja na nekropolama, a istovremeno su to predmeti koji rječito govore o estetskim potrebama i ekonomskoj snazi japodskih stanovnika u dolini Une. Analizirajući i prateći ove nalaze, stoljeće po stoljeće, u arheološkom kontekstu željeznog doba, pa sve do dolaska Rimljana na ove prostore, još jednom smo apostrofirali složene društvene, ekonomske i kulturne procese i dobili jednu posebnu sliku, kroz brojne fotografije i pisanu riječ, o izuzetnosti kulture, umjetnosti i religije prahistorijskog svijeta u istočnom dijelu japodske zemlje, odnosno u dolini Une.

Japodi su vjerovatno još u vrijeme kasne bronzze uživali u blagodatima trgovine luksuznom robom s narodima egejskog područja i Apeninskog poluostrva; zatim tokom starijeg željeznog doba na zapadnoj obali Jadrana sa Etruscima, Venetima u sjevernoj Italiji i susjednim ilirskim narodima, te sa Keltima u mlađe željezno doba. Trgovačkim putevima iz ovih bližih i daljih pro-

stora stizali su utjecaji materijalne i duhovne kulture na zemlje Japoda, tako da već krajem 6. i početkom 5. stoljeća pr. n. e., Japodi u dolini Une dostižu svoj najveći domet u cjelokupnoj duhovnoj i profanoj sferi života. Oslobodivši se jednoličnog i statičnog geometrijskog stila, ovi spretniji i sposobniji Japodi našli su se pobuđeni da oprobaju sopstvene snage i da pronađu jedan sebi prepoznatljiv umjetnički izraz, ne odričući se sasvim tradicionalnih manira i mode. Ono što je nekada bila samo trgovina, preobražava se sada u živi izvor umjetničke inspiracije. Razumije se da je važno uočiti da je japodska umjetnost bila dekorativna, bez obzira na eventualno učešće magijskih i religijskih momenata, i većim dijelom pripada primijenjenoj umjetnosti u proizvodnji nakita i odjeće.

Kad posmatramo komplete nakita u grobovima vidimo da su to teški, masivni predmeti, čak i onda kad se radi o tako finom materijalu kao što je jantar. Možemo reći da jednu od glavnih osobina tog nakita čini obilje i raznovrsnost primjene jantara. Jantarska zrna, obično nedotjerana, ili posve jednostavno modelirana, služila su najviše za izradu ogrlica i fibula, ali i narukvica, naušnica i privjesaka. Fibule su bile najčešći i u nošnji Japoda najvažniji praktični predmet. Ova vrsta nakita nigdje nije bila tako omiljena kao kod Japoda u dolini Une i stoga izrađivana u velikom broju varijanti; nosili su je kao dio svoje nošnje

Sl. 3. *Krupna jantarna zrna, faza III, Jezerine*

sve do kraja samostalnosti, pa čak i u 1. stoljeću novog vijeka, pod rimskom vladavinom.¹⁰ Grubost, jednostavnost i raznolikost formi u izradi fibula, te nedotjeranost jantarskih zrna, ispoljavaju jednu smišljeno nevještu i poštenu transformaciju umjetničke ideje, koja u dolini Une egzistira nekoliko stoljeća starog vijeka, kao u inat svemu onome što se dešavalo prije tog ili što se dešava u to doba na prostorima susjednih naroda. Naravno, pojedinačni predmeti od jantara ukazuju na pozajmice, a samo na malom broju vidi se odbljesak jednog zapadnobalkanskog, strogo geometrijskog, dekorativnog stila.

Kao što smo već rekli, na osnovu skicirane hronologije Z. Marića, odabrali smo reprezentativnije objekte od jantara, koje ćemo ovdje analizirati. Ova je selekcija izvršena, prije svega, sa ciljem da se što potpunije prouči sadržaj umjetnosti namijenjene pogrebnim ritualima i da na osnovu karaktera pojedinih predmeta ukažemo na religijske izvore i nadahnuća prahistorijskih Japoda u dolini Une.

U prvoj fazi sahranjivanja (800–500. god. pr. n. e.) na nekropoli Jezerine nije nađen nijedan predmet od jantara, ali kako u ovom vremenskom razdoblju ima jedan jaz u pokopavanju od

¹⁰ Čović 1976, 133-167; Raunig 2004, 175-203.

Sl. 4. *Ogrlica od jantarnih zrna, faza III, Jezerine*

150 godina (650–500. godina pr. n. e.), možemo pretpostaviti da su se stanovnici središnjeg Pounja pokopavali na nekom drugom mjestu.¹¹

Japodi u dolini Une sigurno su imali priliku da se veoma rano upoznaju s jantarom i da se njime stalno snabdijevaju. Možemo pretpostaviti da su već u 7. stoljeću pr. n. e. koristili ovaj dragocjeni materijal za izradu nakita i drugih objekata u sklopu narodne nošnje, jer je kod njihovih susjeda Liburna i drugih Japoda u arheološkom inventaru prisutna jednopetljasta lučna fibula od bronzane žice sa jednim zrnom jantara na luku.¹² Nekako u to vrijeme u Evropi je došlo do jakog zahlađenja i prevoji preko Alpa su bili neprohodni tako da je “jantarski put”, koji je prelazio preko

¹¹ Marić 1968, 39-40.

¹² Batović 1987, 339-390; Drechsler-Bižić 1987, 391-441, 403.

Sl. 5. Certosa fibula s jantarnim zrnom i bronzanim zoomornim ukrasima, faza III, Jezerine

Sl. 6. Veći grumen neobrađenog jantara, faza III, Jezerine

Sl. 7. Fibula s dvostrukom spiralom i jantarnim zrnima na luku, faza IV, Jezerine

japodske zemlje,¹³ mogao dobiti na značaju, pa je baltički jantar sa sjevera stizao, tom trgovačkom komunikacijom, na jug Evrope. Promjena klime mogla je usloviti i dolazak novog življa u većini Japodima susjednih regija, koji sa sobom donose nove elemente materijalne i duhovne kulture (pojava novih kultova i skeletno pokopavanje umrlih). Ti se utjecaji uočavaju samo u tragovima u najstarijim horizontima nekropole Jezerine, a isto tako i u najstarijim horizontima nekropola Ribić i Golubić.¹⁴

U toku 6. stoljeća pr. n. e. djelimično se nastavlja razvoj kulture iz prethodnog stoljeća, ali se bitno povećava broj novih nalaza. Jantar se još ne pojavljuje na nekropolama u dolini Une, dok je na japodskim nekropolama u Lici i dalje omiljen materijal za izradu nakita. Od njega se izrađuju okrugla i kesičasta zrna za ogrlice.

Mi pretpostavljamo da se ovdje radi o baltičkom jantaru, iako do sada taj materijal nije bio podvrgnut nijednoj analizi koja se koristi u savremenoj arheologiji. Našoj pretpostavci ide u prilog dugogodišnji rad C. Becha i njegovih saradnika, koji su metodom infracrvene spektrografije analizirali na hiljade jantarskih uzoraka na centralnom i zapadnom Balkanu. Rezultati su pokazali, uglavnom, baltičko porijeklo jantara.¹⁵ Poljski arheolog T. Malinowski, izučavajući srednjoevropske jantarske puteve, analizirao je nekoliko uzoraka jantara sa japodskih nekropola u Lici koji su potvrdili baltičko porijeklo tog materijala.¹⁶

¹³ Navarro 1925, 481-507; Palavestra 2001, 393-397; Palavestra / Krstić 2006, 35-50.

¹⁴ Drechsler-Bižić 1987, 399.

¹⁵ Palavestra / Krstić 2006, 35-50.

¹⁶ Malinowski 1972, 218-243.

Sl. 8. Bronzane naušnice s jantarnim zrnima, faza IV, Jezerine

Sl. 9. Nešto jednostavnije bronzane naušnice s jantarnim zrnima, faza IV, Jezerine

Grobovi iz vremena druge faze pokopavanja (500–360. g. pr. n. e.) u Jezerinama su veoma brojni. Dolina Une spadala je u najplodnije, naj-nastanjenije i ekonomski najjače dijelove japodskog teritorija. To posebno dolazi, kako smo već rekli, do izražaja krajem 6. i početkom 5. stoljeća. Zahvaljujući plodnim poljima i bogatstvu vode, pored stočarstva kao glavne grane privrede Japoda, ovdje je bila veoma razvijena i poljoprivreda, o čemu svjedoče nalazi žita iz sojenica u Ripču. U ovom naselju nađeni su dokumenti i o snažnom usponu autohtone metalurgije, a s tim u vezi i zanatstva i trgovine, što je sve moglo dovesti do naglog porasta brojnosti stanovništva.¹⁷ U srednjoj Evropi to je vrijeme i Keltskog kulturnog uspona, pa je to zapravo i kraj starijeg i početak mlađeg željeznog doba, odnosno laten.

Prilozi u grobovima druge faze pokopavanja bili su bogati, ali predmeti od jantara nisu tako brojni kao što je to slučaj kod mlađih faza. Tu su prije svega zastupljena, jednostavno obrađena, okrugla jantarska zrna korištena za ogrlice i fibule (Sl. 1). Ovaj pomalo vizuelno grub materijal bio je karakterističan za sve faze pokopavanja na nekropolama u dolini Une. Obrada jantarskih zrna nije bila pitanje vještine ili nevještine majstora. Bio je to samo izraz velikog poštovanja prema skupocjenom materijalu koji je imao i snažno apotropejsko značenje, pa mu neka posebna obrada nije ni trebala.

Kad je riječ o grobnim prilozima sa komplikovanijom simbolikom, već tada se ispoljava

zanatska vještina, možda japodskih majstora, u obradi jantara na kružnim pločicama, ukrašenim geometrijskim ornamentima. Jednu jantarnu pločicu sa urezanim predstavama ratnika okruženih sa dva, isto tako urezana geometrijska friza iz groba 161, obradila je detaljno B. Raunig.¹⁸ Z. Marić ovaj zanimljivi grobni prilog datira u treću fazu (360–250. g. pr. n. e.), dok B. Raunig prema ranolatenskoj fibuli smatra da taj grob pripada početku te faze, ili, što je vjerovatnije, kraju druge faze. Možemo reći da su oboje bili u pravu, jer se ove pločice javljaju i u drugoj i u trećoj fazi pokopavanja.¹⁹ Vrlo slična pločica od jantara nađena je i na nekropoli u Prozoru u Lici.²⁰

Druga kružna jantarna pločica (Sl. 2) iz ove faze pokopavanja iz groba 85, ukrašena je veoma precizno urezanim ornamentom. Ornament se sastoji od šest trostrukih koncentričnih kružnica, povezanih urezanim dvostrukim tangentama, formirajući tako lažnu tekuću spiralu. Motiv tekuće spirale u raznim varijantama je omiljena tema kako širom Mediterana, tako i u Evropi, ali izrađivana uglavnom na metalnim i rjeđe na kamenim objektima. U grobnoj umjetnosti kod Japoda spirala je imala veoma značajnu ulogu. Tu se posebno ističu spiralne naočaraste fibule; jedan tip nakita koji su Japodi preuzeli iz kruga metalnih izrađevina tzv. kulture polja sa urnama. Prvobitno su to bile male spiralne fibule koje su japodski majstori sve više povećavali tako da su

¹⁷ Radimsky 1895, 483-524.

¹⁸ Raunig 2004, 180-181, Tab. 33, 2.

¹⁹ Marić 1968, 20-21, Tab. 2, 24; Tab. 3, 28; Raunig 2004, 180-181.

²⁰ Drechsler-Bižić 1961, 87, Tab. 13, 5.

Sl. 10. Dvospiralna fibula s jantarnim zrnima, faza Va, Jezerine

Sl. 11. Ista fibula iz profila

Sl. 12. Dvospiralna fibula s 6 jantarnih zrna, faza Va, Jezerine

Sl. 13. Manja dvospiralna fibula sa krupnim jantarnim zrnima i privjescima u obliku bronzanih karičica, faza Va, Jezerine

Sl. 14. Latenska fibula s dva jantarna dugmeta na luku, faza Va, Jezerine

Sl. 15. Krupna jantarna zrna, uzdužno i poprečno perforirana, faza Va, Jezerine

nekada bile teške i po pola kilograma. Te masivne pogrebne objekte na kraju su izlivali u jednom komadu imitirajući spiralne zavoje s dubokim urezivanjem. Tako težak i velik pločast nakit, u formi lažne spirale, mogao je pokrivati dobar dio prsa pokojnika.

Ornamenti urezane lažne spirale na jantarskim pločicama sa japodskih prostora podsjećaju na neke ukrasne motive istovremenih spomenika u području Baltika, pa su možda import iz tih dalekih zemalja, gdje "sunce nikada ne zalazi", ili su tamo negdje na jednom od jantarskih puteva, u nekoj usputnoj radionici, keltskih ili skitskih majstora, izrađene po zahtjevima i ukusu naroda na jugu Evrope.

Oba objekta su najvjerojatnije vezana za kult Sunca. Kružni oblik pločica sa upadljivom perforacijom u sredini (planetarni znak Sunca), blistav, nebeski sjaj jantara i tekuća spirala simboliziraju besmrtno Sunce; ono se svakog jutra diže i svako veče silazi u carstvo umrlih.²¹ Sunce, i kad nije božanstvo, ono je bilo kod mnogih prahistorijskih naroda očitovanje božanstva, kao izvor svjetlosti, topline, pa i samog života. Na spomenutoj pločici iz groba 161 B. Raunig²² prepoznaje urezane likove ratnika, okruženih frizom lažnih spirala, a u centralnom dijelu pločice, oko per-

²¹ Chevalier / Gheerbrant 1969, 710-716.

²² Raunig 2004, 180-181.

Sl. 16. Privjesak od jantara sa bronzanom karičicom, faza Va, Jezerine

foracije, urezani krst, još jedan od poznatih prahistorijskih simbola Sunca. Ovakva kombinacija simbola Sunca i figura ratnika, navodi nas na misao da je na ovom malom krhkom predmetu predstavljena solarizacija vođe, poglavice ili junaka, koji je tu sahranjen.

Kod većine prahistorijskih naroda, pa i kasnije, jantar, “zlatno sjevera” ili “kamen Sunca”, nosio je u sebi mističnu energiju i ljekovita svojstva, povezana s iscjeliteljskom snagom Sunca. U japodskim nekropolama u dolini Une predmeti od jantara češće se nalaze u ženskim nego u muškim grobovima. To se posebno odnosi na zrna jantara za izradu ogrlica i privjesaka koja su često izrađena u obliku simbola plodnosti: dinja, glava ovna i bika, žir, kauri školjka i drugo. Sam jantar je ove simbole povezivao sa Suncem, vrhovnim božanstvom plodnosti i samog života.

Jednostavan geometrijski ornament koji je postignut urezivanjem tankih linija u samu površinu jantarskih pločica univerzalan je u umjetnosti bronzanog i željeznog doba zapadnobalkanskog dekorativnog stila. Ovom tehnikom ukrašavani su brojni predmeti profanog i sakralnog karaktera na području rasprostiranja japodske

Sl. 17. Pektoral s konjskim protomama na certosa dvospiralnoj fibuli s tri jantarna zrna na luku, faza Vb, Jezerine

kulture, i to najčešće metalni predmeti, mada su u ovoj umjetnosti posebno atraktivni i kameni objekti poznati pod imenom “japodske urne”. Što se tiče utjecaja situlske umjetnosti alpsko-venetskog područja i grčke arhajske umjetnosti sa istočne obale Jadrana, krajem 6. i početkom 5. st. pr. n. e., možemo reći da su ušli u umjetnost Japoda kao jedan snažan impuls koji je izazvao značajan prelom u razvoju sveukupne japodske umjetnosti. Figuracija je dobila nov podstrek i zamah, iako je pretežno ostala u okvirima starije tradicije.²³ Više to nisu urezani likovi već plastične izrađevine u bronzi i u jantaru, često veoma visoke estetske vrijednosti, kao što je fino oblikovana glava žene, u stilu grčke arhaike, iz čuve-

²³ Čović 1976; Raunig 2004.

Sl. 18. Ogrlica od ovalnih i okruglih jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

Sl. 19. Ogrlica od sitnih jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

Sl. 20. Ogrlica od ovalnih i trokutnih jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

Sl. 21. Ogrlica od ovalnih jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

Sl. 22. Detalj ogrlice, zoomorfno jantarno zrno, faza Vb, Ribić

nog groba 47 sa nekropole u Kompolju.²⁴ Ovaj novi pravac umjetničkog izražavanja kod Japoda u dolini Une bogato je dokumentovan grobnim priložima faza sahranjivanja iz mlađeg željeznog doba.

Na nekropoli Jezerine u drugoj fazi pokopavanja prvi put se pojavljuju privjesci rađeni na proboj, u obliku četvrtaste ili trapezoidne pločice koja visi na certosa-fibuli, s dvije ili tri spiralne petlje i većim brojem zrna od jantara na luku. Najstariji oblici mogu se datirati u početak 5. stoljeća pr. n. e. Kasnije, iz tog tipa nakita se razvijaju pektoralni s konjskim protomama.

Zanimljivo je primijetiti da se poslije 500. godine broj predmeta od jantara na japodskim nekropolama u Lici postepeno smanjuje, da bi na kraju potpuno nestali, dok se, naprotiv u dolini Une broj predmeta od jantara, u nekropolama Jezerine, Ribić i Golubić, povećava. Ovo se pokušava objasniti provalom Kelta u sjevernu Italiju i prenošenjem trgovačkih centara luksuznom robom sa rijeke Po na rijeku Rajnu u centralnoj Evropi. Iz centralne Evrope preko Panonije jantar je mogao stizati u dolinu Une.²⁵

U 4. stoljeću pr. n. e. započinje snažna ekspanzija Kelta iz srednje u južnu Evropu. Od tog vremena zapažaju se jaki utjecaji keltske kulture na nekim područjima japodske zemlje. Iz južno-panonskog prostora djeluju ti utjecaji i na Pounje. Pojava novih elemenata u materijalnoj kulturi domaćeg stanovništva doline Une nije morala značiti i fizičko prisustvo Kelta. Odnos Kelta i Japoda izaziva već od 19. stoljeća brojne polemike među arheolozima i historičarima o identitetu Japoda. Antički pisac Strabon u svojoj Geografiji, govoreći o Japodima navodi da je to "narod dijelom ilirski, a dijelom keltski". To mišljenje je kod nekih stručnjaka uvriježeno do danas, iako za tako nešto nema evidentnih arheoloških dokumenata. Nedavno je D. Džino, sa Univerzитета Adelaide, u Australiji, napisao članak u kome na veoma zanimljiv način analizira Strabonovo mišljenje o Japodima. On Strabonovo mišljenje stavlja u kontekst vremena post-kolonijalne kritike grčkih i rimskih pisaca, a njegovo pisanje naziva literalno ofarbanim etnografskim zapisima. U radu dalje raspravlja o nepostojanju samostalnog etničkog identiteta Japoda. Po njemu Japodi imaju samo svoj kulturni habitus, kao i ostali

²⁴ Drechsler-Bižić 1961, 67-114.

²⁵ Palavestra / Krstić 2006, 26.

Sl. 23. Dvospiralna fibula s dinjastim zrnom jantara na luku, faza Vb, Ribić

Sl. 24. Dvospiralna fibula s duguljastim jantarnim i dva manja zrna stakla na luku, faza Vb, Ribić

Sl. 25. Dvije dvospiralne fibule s dinjastim zrnima jantara na luku; gornja ima oko zrna srebrni obruč, faza Vb, Ribić

“barbarski” narodi kojima su grčko-rimski naratori proizvoljno davali imena.²⁶

Za treću fazu (360–250. g. pr. n. e.) karakterističan je samostalan razvoj kulture Japoda u dolini Une. Konzervativnost oblika i ornamenata u dekorativnoj umjetnosti je izrazita, i pored snažnih utjecaja Kelta sa područja Panonije i vidljivih helenističkih utjecaja sa Jadrana. Promjene se osjećaju u materijalnoj i duhovnoj kulturi. Nastavlja se biritualno sahranjivanje, koje je već započelo u prethodnim fazama razvoja nekropola, ali je sada broj incineracija u odnosu na inhumaciju u manjem padu.²⁷

Među grobnim priložima, od oblika iz prethodne faze javljaju se fibule od bronzane žice sa dvije spirale i okruglim zrnima jantara na luku. Najčešće su fibule sa pet ili šest zrna, ali ponekada ih ima i više, zavisno od veličine same fibule i veličine jantarnog zrna. Ova vrsta nakita javlja se u većem broju u grobovima četvrte i početkom pete faze i ostaje u upotrebi do kraja prahistorijskih nekropola u dolini Une (Sl. 7).

Perle od tamnocrvenog jantara zastupljene su gotovo u svakom grobu ove faze. Pored toga što su brojne, sada su nesto preciznije oblikovane, često krupne i spljoštene. Pojavljuju se kao niske oko vrata, narukvice ili kao samostalni privjesci (Sl. 3, 4).

U grobu 85 na nekropoli Jezerine, iz vremena treće faze pokopavanja, nađen je veći komad neobrađenog jantara (Sl. 6), koji nam najslikovitije pokazuje da je ovaj materijal sa dalekog Baltika za Japode u dolini Une predstavljao izuzetno veliku dragocjenost. Pored materijalne vrijednosti, kao neka vrsta koncentrata sunčeve energije i svjetlosti, jantar je imao i magijsku vrijednost, čudesnu, ljekovitu i zaštitnu moć. Za mrtve on je mogao biti vječna svjetlost u vječnom zagrobnom životu ili već nekom zamišljenom raju.

Fibule na kojima se nalaze predstave životinja najranije se javljaju u Italiji, da bi zatim u keltskoj umjetnosti krajem 5. i 4. stoljeća pr. n. e. bile veoma popularne. Kod Japoda one nisu bile naročito omiljene, ali ipak je iz neke japodske radionice izašao jedan od najdekorativnijih primjeraka “životinjskih” fibula. To je fibula iz groba 145 sa nekropole Jezerine sa po jednom glavom bika i ovna u kombinaciji sa krupnim, po sredini

²⁶ Džino 2008, 371–380.

²⁷ Marić 1968, 23.

perforiranim zrnom jantara (Sl. 5). Ona je zbog veličine (16,3 cm) i ljepote izuzetno originalan objekt, ne samo ove faze pokopavanja na japodskim nekropolama, već i među prahistorijskim fibulama Evrope. U suštini radi se o nekoj formi certosa fibule sa dvostranom spiralom. Najoriginalniji elementi su ovdje svakako glava ovna i bika po načinu izrade i eleganciji linija. Umjetanje jantarskog zrna na luk fibule uklapa se u manir općeprihvaćen na japodskoj teritoriji, čiji je izvor po svoj prilici Italija, ali na područje doline Une utjecaji su mogli doći i iz keltske umjetnosti.

Kulturni elementi četvrte faze pokopavanja (250–110. g. pr. n. e.) na nekropolama u dolini Une odražavaju još snažniju domaću tradiciju nego što je to bilo ranije. Za ovaj period posebno su karakteristične fibule sa dvije spirale i jantarskim zrnima na žičanom luku (Sl. 7). Sada se u većem broju javljaju i naušnice sljepoočničarke od bronzane žice sa dva ili više jantarskih zrna (Sl. 8, 9).

Posebno obilježje priloga ovog doba u japodskim nekropolama u dolini Une je obilje jantarskih zrna kakvo ne postoji u susjednim krajevima. To su uglavnom krupnija zrna za izradu nakita. U većem broju u grobovima se pojavljuju i staklena zrna kao zamjena skupocjenom jantaru. Pri samom kraju ove faze sahranjivanja javljaju se u većem broju privjesci od jantara, kružnog oblika, sa udubljenjima u sredini i manjim perforacijama, koje su još jedna od karakteristika ovih nekropola (Sl. 16, 32).

U ovoj fazi, u Jezerinama skeletno pokopavanje se praktikuje gotovo dva puta više nego spaljivanje. U Golubiću su samo skeletni grobovi, a suprotno tome u Ribiću se praktikuje samo spaljivanje pokojnika.²⁸ To je još jedna od značajnih razlika nekropole Ribić od ove dvije, koje imaju gotovo iste običaje u načinu sahranjivanja i izboru priloga u grobovima. U skeletnim grobovima procentualno ima više fibula, jantarskih zrna i privjesaka nego u spaljenim grobovima. Ti se prilozi obično nalaze pored glave ili u predjelu vrata. Razlika u priložima skeletnih i spaljenih grobova navela je Z. Marića na ideju da skeletni pripadaju autohtonom ženskom stanovništvu, a spaljeni grobovi stranim, muškim doseljenicima. Zanimljiva pretpostavka, ali ju je veoma teško

Sl. 26. Ogrlica od sitnih staklenih i krupnijih jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

Sl. 27. Ogrlica od staklenih i nekoliko jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

²⁸ Marić 1968, 23-25.

Sl. 28. Ogrlica od staklenih zrna, faza Vb, Ribić

dokazati na osnovu do sadašnjih arheoloških i historijskih istraživanja.

Vrijeme između početka 1. stoljeća pr. n. e. i početka 1. stoljeća nove ere, ili u petoj fazi pokopavanja u dolini Une, Japodi se sve češće javljaju u rimskim historijskim izvorima, što se direktno može povezati sa arheološkim materijalom u japodskim nekropolama. Prodor Rimljana 129. godine pr. n. e. na južno područje Japoda uslovio je i jače trgovačke veze i uvoz helenističke robe sa Jadrana u dolinu Une. Nakon Oktavijevog osvajanja 35. godine pr. n. e. čitavog prostora Japoda, unatoč prisustvu Rimljana, u dolini Une Augustovo doba je obilježeno nastavkom života domaćih elemenata kulture, pa čak i njihovim razvojem. Na kraju ih, ipak, pobjeđuje postepena penetracija elemenata rimske kulture, tako da je petu fazu Z. Marić podijelio u dvije odvojene kulturne manifestacije.

Sl. 29. Ogrlica od različitih staklenih i sitnijih jantarnih zrna, faza Vb, Ribić

U fazi 5a (110–35. g. pr. n. e.) razvoj domaćih elemenata kulture očituje se najjasnije u opstojanju bronzanih dvospiralnih fibula sa jantarnim zrnima na luku (Sl. 10-12). Kod njih je primijećena još u prethodnoj fazi tendencija smanjivanja broja jantarskih zrna sa 5 ili 6 na tri, krajem ove faze na dva, a u fazi 5b na samo jedno zrno, najčešće veoma krupno. Smanjenje broja zrna svakako je prvenstveno vezano za smanjenje luka fibule. U grobu 325 na nekropoli Jezerine nađena je fibula manjih dimenzija sa krupnim, vrlo jednostavno obrađenim zrnima jantara i privjescima od bronzanih karičica (Sl. 13). U istom grobu nađen je i veći broj krupnih jantarnih zrna, uzdužno i poprečno probušenih (Sl. 15). Novinu predstavlja nalaz latenske certosa fibula sa samostrelnom konstrukcijom i dva dugmeta od jantara na luku (Sl. 14), što ukazuje na prisustvo keltskih utjecaja iz Panonije. Na jače helenističke utjecaje upućuje nas veliki broj staklenih perli u grobovima i privjesak od jantara, iz groba 395, u obliku krupnog zrna sa širokom perforacijom u sredini, ukrašenih duboko urezanim koncentričnim kružnicama, gotovo žlijebljenim (Sl. 16).

Sl. 30. Ogrlica od raznolikih staklenih i nekoliko malih jantarnih zrna, faza Vb, Ribič

Kroz perforaciju je provučena bronzana karika, pa možemo pretpostaviti da je ovaj predmet korišten kao privjesak, ne samo sa ukrasnim, nego i sa apotropejskim značenjem koje jantar ima uvijek.

Pojava većeg broja staklenih perli, najvjerojatnije uvezenih iz helenističkih radionica (ukoliko nisu proizvod domaćih majstora) mijenja bitno izgled ogrlica iz grobova japodskih nekropola u Punju. Ogrlice se sada izrađuju u kombinaciji sitnijih staklenih i trokutnih ili trapezoidnih, pljosnatih jantarnih perli (Sl. 31). Trokutne i trapezoidne jantarne perle javljaju se sredinom 1. stoljeća pr. n. e., te se prenose i u sljedeću fazu. Ova forma jantarskih zrna većim brojem je prisutna u grobovima nekropole Ribič. U Lici i japodskom dijelu Slovenije javljaju se tek u doba Augusta, kada su se sva ta područja našla ujedinjena pod rimskom vlašću. Malih su dimenzija, od svjetlijeg i prozirnijeg jantara, koji je sigurno iz drugih izvora nego što je to slučaj sa tamnocrvenim iz područja Baltika. Trgovačke puteve ovog novog materijala, zasigurno slabijeg kvaliteta, možda treba tražiti negdje na istoku, a oblik perli možda je uslovljen samim oblikom i veličinom sirovog materijala, ali možda u trokutnom i trapezoidnom obliku perli ima i neke simbolike. To je možda minijatura sjekira, simbol Neptuna, boga nebeskih pojava, groma i munje. Zanimljivo je da još i danas žene sjevernog naroda Letonaca nose kopče u obliku sjekire ukrašene solarnim simbolima,

Sl. 31. Ogrlica od sitnih staklenih i trokutnih jantarnih zrna, faza Vb, Ribič

koje su posvećene njihovom bogu gromovniku Perkunasu.²⁹

Jedna od značajki prvih desetljeća pete faze pokopavanja na japodskim nekropolama u dolini Une je još uvijek veliko prisustvo predmeta od jantara, među veoma bogatim grobnim prilogama. U Jezerinama 103 groba imaju jantarske priloge, a u Ribiču 69 grobova, često ne samo jedan, nego i više predmeta.

Izdvajanje faze 5b (35. g. pr. n. e. – 10/20. g. n. e.) od nekih 50 do 60 godina u zasebnu cjelinu bilo je uslovljeno bogatstvom i raznolikošću materijala grobnih priloga. U najznačajniju pojavu ovog doba treba ubrojiti vanredno bogato opremljene grobove: grob 278 iz Jezerina i grob 10 iz Ribića. Brojem priloga i njihovim kvalitetom, posebno od jantara, toliko se izdvajaju iz ostalih grobova da ih možemo samo odrediti kao grobove izuzetno istaknutih ličnosti ovog doba i ovog kraja. Očito da je u jednom momentu pod utjecajem rimske politike došlo do procesa imovin-

²⁹ Palavestra / Krstić 2006, 26.

Sl. 32. Gore, mala dvospiralna fibula s ovalnim jantarnim zrnom; sredina, zoomorfna jantarna zrna; dole, dugmetasto jantarno zrno, faza Vb, Ribić

skog i društvenog raslojavanja što se tako vidljivo dokumentira u grobnim priložima.

Rimskom okupacijom postepeno se infiltriraju strani elementi kulture, ali u prvim godinama rimske prevlasti još su jako izraženi domaći japodski elementi i odomaćene fibule keltske šeme (Sl. 33). Od domaćih formi još žive dvospiralne fibule sa jantarnim zrnima. Nekad je to samo jedno veće zrno, ovalnog oblika (Sl. 23-25, 33). Neki primjerci sa dinjastom perlom djeluju veoma lijepo i luksuzno. Tom tipu pripada fino izrađena dvospiralna fibula, sa srebrnim okovima oko dinjastog jantarskog zrna, iz groba 152 sa nekropole Ribić.

U najmlađe i najljepše primjerke dvospiralnih fibula sa zrnima jantara na luku spada fibula iz groba 278 sa nekropole Jezerine, koja ima privjesak u obliku nasuprotno stojećih glava konja. Slični pektoralni poznati su i iz prethodne faze sahranjivanja, a na području Slovenije u japodskim nekropolama veoma su brojno zastupljeni.³⁰ Nešto stariji tip pektoralni otkriven je na području kulture Liburna, kao priloga u grobovima ili slučajni nalaz. Umjesto konjskih glava tu figuriraju ptice.³¹ Najvjerojatnije se radi o predstavi gavrana, koji je kod mnogih naroda bio solarni simbol. U Grčkoj je gavran kao solarna ptica bio posvećen Apolonu. To je ptica koja u samo svitanje dolazi u naseljena mjesta da se druži sa ljudima, a u večernjim satima odleti na konačište u pravcu izlaska sunca, da bi se zajedno sa njim ponovno vratila na druženje sa čovjekom. U keltskim legendama gavran je čest lik i ima proročku ulogu. Posve negativan aspekt simbolizam gavrana poprimio je tek u novije doba, kada je postao uglavnom znak nesreće i smrti.

Japodski majstori su možda na pektoralima svjesno motiv ptice zamijenili motivom konjskih glava. Da li je to bilo pitanje izbora životinje po domaćem ukusu ili je konj imao neku posebnu ulogu kod Japoda? Vrlo je moguće da su Japodi uzgajali posebno dobre konje. Pisani izvori ne govore o tome nista, ali njihovi susjedi Veneti, sa kojima su imali stoljećima jake kulturne veze, bili su uzgajivači konja. To su bili rasni konji i po tome je Norik kod antičkih pisaca bio na glasu. U njihovoj primijenjenoj umjetnosti na situlama konji su pored ljudskih likova glavna tema.

³⁰ Gabrovec 1987, 29-119.

³¹ Batović 1987, 339-390.

Sl. 33. Lijevo tri latenske fibule s dugmetastim umecima od crvene, staklene paste; desno dvije male dvospiralne fibule s ovalnim zrnom jantara na luku, faza Vb, Ribić

Isto tako je moguće da je konj imao neko posebno značenje i u religiji Japoda, koje su mogli veoma rano preuzeti iz grčke mitologije, posredstvom Etruščana. Konj je istovremeno htonska i solarna zivotinja, simbol plodnosti i smrti. On se pojavljuje u kulturnom kontekstu s mnogim grčkim bogovima. Najizrazitija je njegova veza s Posejdom. Prema staroj legendi Posejdon je stvorio konja, pa se često sam pojavljuje u liku konja, a jedan od njegovih naziva je Hippios.³² U primijenjenoj umjetnosti situla ovog alpskog prostora, konji su pored ljudskih likova glavna tema. Simbolizam konja mogao je biti prenesen na rimskog Neptuna i na japodskog Binda, koji

³² Srejić / Cermanović 1979; Raunig 2004, 177-178, Tab. 32, 11-12.

je bio domaće božanstvo podzemlja, plodnosti i izvora, poput starijih verzija rimskog Neptuna i grčkog Posejdona. Brojne likovne predstave konja u umjetnosti Japoda, kao atributi boga Binda, dokazuju da su to stara i duboko ukorijenjena vjerovanja, vezana za božanstvo visokog ranga.

Na nekropoli Jezerine u grobu VI, pored dvopetljaste fibule sa veoma velikim, ovalnim jantarnim ukrasom na luku, nađeno je i krupno zrno jantara kružnog oblika, po sredini perforirano i sa tri manje rupice na rubu. Oko centralne perforacije urezan je apstraktan crtež, koji nas asocira na predstave munje gromovnika Neptuna (Sl. 34).

U nizu ogrlice od sitnih ovalnih jantarnih perli, nađene u grobu 122 na nekropoli Ribić, nanizane su i dvije perle zoomorfnog tipa. To su

Sl. 34. Krupno zrno jantara ukrašeno urezanim apstraktnim motivom, faza Vb, Jezerine

zapravo dvije izdužene perle koje završavaju životinjskim glavama (Sl. 21 i 22). Detaljan opis je dala B. Raunig,³³ ali teško je prepoznati o kojoj se životinji radi jer su glave veoma stilizirane. U istoj ovoj nekropoli u grobu 56 nađene su još dvije stilizovane zoomorfne glave na zrnima jantara (Sl. 32). Glave su povezane komadom bronzane žice i dosta ubjedljivo asociraju na lik govečeta, što je još jednom u jantaru izražen simbol Sunca.

Izrazita karakteristika ove faze sahranjivanja na japodskim nekropolama u dolini Une je to što se pored velikog broja jantarskih zrna javljaju u veoma velikom broju staklena zrna različita po obliku, boji i veličini. Po tim nalazima posebno se ističe nekropola Ribić. Ogrlice su nekad samo od sitnih jantarnih zrna, nekada miješane sa staklenim ili su samo od staklenih, jednobojnih i višebojnih zrna (Sl. 18-21, 26-30).

U vrijeme između 10. i 20. godine nove ere počinje šesta faza (10/20 – 110. g. n. e.) sahranjivanja na nekropolama u dolini Une. Arheološki materijal iz grobova gubi veliki dio karakteristika japodske kulture koja se sada vidno uključuje u provincijalnu rimsku kulturu. Jantarska zrna, tako karakteristična za prahistorijske Japode, u ovoj fazi su gotovo iščezla, a i staklena zrna su rijetko prisutna među grobnim priložima (Sl. 35). Spaljivanje pokojnika na nekropoli Ribić je-

dini je oblik sahranjivanja, dok se na nekropoli Jezerine skeletno sahranjivanje praktikuje još u malom broju.

Opće karakteristike jantarskih priloga u grobovima na nekropolama u dolini Une mogu se svesti na nekoliko osnovnih primjedbi. U prvoj fazi sahranjivanja ne pojavljuje se jantar, dok u drugoj fazi spaljeni grobovi imaju vrlo rijetko po neko jantarsko zrno, a u skeletnim grobovima već se tada dosta često pojavljuju i obično se nalaze uz glavu ili u predjelu vrata, gdje im je i bilo mjesto na živom čovjeku. Kako između ova dva osnovna oblika sahranjivanja postoje i druge razlike, kao što smo već naprijed naveli, Z. Marić pretpostavlja da skeletni grobovi pripadaju ženskom domaćem stanovništvu, a paljeni muškom doseljenom stanovništvu iz Panonije.³⁴ U trećoj fazi jantar se u većem broju javlja i u paljenim grobovima, ali skeletni i dalje imaju mnogo brojnije i bogatije priloge, da bi se već u četvrtoj fazi ovaj odnos izjednačio. Tokom pete faze broj jantarnih priloga u paljenim grobovima naglo raste; i upravo iz ovog perioda, kao što smo već naprijed naveli, poznata su dva najbogatija groba sa ostacima incineracije i brojnim priložima od jantara, a to su grob 278 iz Jezerina i grob 10 iz Ribića.

Na kraju ove analize jantarskih priloga iz grobova na japodskim nekropolama u dolini Une nameću nam se tri važna pitanja. Prvo, šta je to uzrokovalo tako snažnu ekonomsku moć prahistorijskih Japoda da su sebi mogli priuštiti tako dragocjen materijal kao što je u to vrijeme bio jantar – bio je dragocjen isto toliko koliko i zlato, a trebalo ga je nabavljati iz dalekih krajeva. Drugo, kojim trgovačkim putevima je stizao do tih plemena, koja su živjela prilično konzervativno u svom kulturnom habitusu. I treće, kao možda najzanimljivije, kulturno značenje jantara u običajima sahranjivanja Japoda u dolini Une.

Šta su to Japodi u dolini Une, sa stočarenjem i zemljoradnjom kao osnovnim granama privrede, mogli ponuditi u razmjenu drugim narodima od kojih su dobijali jantar? Ima nekih pretpostavki da su Japodi trgovali razmjenom sa drvetom, ali teško da bi se to moglo odnositi i na Japode u dolini Une. Da su uzgajali dobre pasmine konja s kojima su vršili razmjenu za druge dragocjenosti, to je veoma prihvatljiva pretpostavka. I da-

³³ Raunig 2004, 177-178, Tab. 32, 11-12.

³⁴ Marić 1968, 42.

nas, nakon toliko stoljeća, konj je kod Krajišnika simbol statusa porodice, ali postoji i neka vrsta teško objašnjivog strastvenog ponosa na lijepog konja, koji je gotovo bio član porodice, a ne samo korisna domaća životinja.

Iz arheoloških podataka znamo da su Japodi bili dobri metalurzi i zanatlije. Dolina Une i bliža okolina nije nikad imala značajnije rudno bogatstvo. Imala je samo bogate rudnike cinabarita iz koje se dobijala već u ranoj prahistoriji živa, tako neophodna za proizvodnju zlata. Ova nalazišta cinabarita sve do danas imaju veliki značaj u evropskim razmjerima. Na ovim prostorima metalurgija se naglo razvija već početkom 8. st. pr. n. e., tako da su japodski metalurzi mogli imati potrebno znanje i za proizvodnju žive. Ovo "tečno srebro" bilo je sigurno veoma traženo kod naroda kod kojih je zlato bilo najveća dragocjenost, a to su, iz najbližeg okruženja Japoda, na sjeveru bili Kelti, nešto istočnije Skiti, a na jugu Etrurci.

Zašto su Japodi trgujući razmjenom zauzvrat tražili jantar, a ne tako cijenjen metal kao što je zlato? Odgovor vjerovatno treba tražiti u nekim njihovim prastarim vjerovanjima. Pretpostavlja se da je čak u dolini Une bilo aluvijalnog zlata koje se brzo iscrpilo, ali dosad nije nađen nijedan arheološki predmet od zlata u ovim nekropolama, što potvrđuje da ono za Japode i nije imalo značenje društvenog prestiža, moći ili besmrtnosti, dok naprotiv jantar za njih u sebi sadrži sve te vrijednosti.

Jantar predstavlja društvenu nit koja individualnu energiju povezuje s kozmičkom, odnosno individualnu dušu s univerzumom. On u sebi spaja odlike zlata i srebra, bolje rečeno neiscrpnu, neprolaznu i nedohvatljivu svjetlost i čistoću zlata, blistav i nebeski sjaj srebra.³⁵ Ovakve atribute jantaru su pridavali stari Grci, ali on je isto značenje imao i za mnoge druge narode u Evropi. Tu su se posebno isticali Kelti sa kojima su Japodi u dolini Une imali zasigurno veoma bliske kulturne veze, ako ne već i srodničke.

Da su Japodi veoma rano došli u doticaj sa grčkom mitologijom posredno u kontaktima sa Etrurcima, o tome nam svjedoče brojne likovne predstave u sitnoj plastici i urezani motivi na kamenim urnama, poznatim kao "japodske urne". Samo ime rijeke Une vezuje se za etrursku božicu Uni, kasnije poznatu kao rimska boginja Junona.

Sl. 35. Ogrlica od staklenih i jantarnih zrna, faza VI, Ribić

Etrurci su svojoj boginji Uni prinosili žrtve u vezi sa godišnjim agrarnim i ritualnim kalendarom. Rimska božica Junona bila je božica plodnosti i božica-kraljica, zaštitnica vjenčanja i porođaja i kao takva simbolizira ženski princip.

Žene su kod Japoda u dolini Une zasigurno imale značajnu društvenu ulogu. O tome nam svjedoče brojni izuzetno bogati ženski grobovi. Možda su imale važnu ulogu u vršenju religijskih obreda kao svećenice, ili su bile proročice sa tajnim znanjima prastare medicine. Sasvim je moguće da su aktivno sudjelovale u izradi nakita od jantara, koji je najvećim brojem prisutan upravo na ženskoj nošnji. S tim u vezi je i jednostavnost u obradi ovog materijala i dugovremena održana tradicija i drugih elemenata kulture, jer upravo su žene uporniji čuvari duhovne i materijalne kulture gotovo svakog društva.

Složeni svijet religijskih ideja i vjerovanja Japoda u dolini Une očituje se i u njihovom vrhunskom božanstvu Bindu koje je kasnije izjednačeno sa rimskim bogom Neptunom. Bindus-Neptun kao bog izvora i voda bio je vezan i za nebeske pojave: kišu, grom i munju. Njegovo je

³⁵ Chevalier /Gheerbrant 1969, 232.

najčešće znamenje trozub i sjekira, a to su i sunčeva znamenja koja se vezuju za plodnost, ali i za smrt, koja je dio ciklusa samog života. Sve ove atribute u sebi sadrži i jantar, zato je bio jednako važan za žive i mrtve.

Što se tiče jantarskih puteva kojima je jantar mogao stići do doline Une, o njima nećemo posebno raspravljati. O tome su već napisani brojni članci i to je predmet interesovanja, više od jednog stoljeća, brojnih arheologa i drugih stručnjaka pomoćnih nauka u arheologiji. Možemo samo naglasiti da veliki broj predmeta od kvalitetnog tamnocrvenog jantara izdvaja ove nekropole od svih ostalih nekropola iz tog vremena na širem području. Brojnost nalaza od jantara daje nam za pravo da vjerujemo da je dolinom Une, u određeno vrijeme, prolazio jedan od jantarskih puteva od Baltika prema jugu, a Japodi su tu bili posrednici u trgovini i korisnici te dragocjene robe. Tokom 4. st. pr. n. e. Japodi Pounja dolaze u direktan kontakt sa Keltima koji već tada dominiraju kulturnom scenom velikog dijela Evrope. Trgovina je između njih sigurno bila jedan dugi period veoma živa, a Kelti su tada, bilo bi logično, kontrolisali puteve jantara, tako da je razmjennom ovaj materijal stizao neobrađen do Japoda, a samo u rijetkim primjercima i obrađen.

Druga vrsta jantara slabijeg kvaliteta, svijetlocrvene ili žućkaste boje, od koga su izrađene trokutne i trapezne perle iz grobova mlađih faza sahranjivanja japodskih nekropola u dolini Une, svakako potječe iz drugih izvora nego što je to bio slučaj sa tamnocrvenim jantarom iz oblasti Baltika. Ova vrsta perli prisutna je u velikom broju u nekropolama Pounja u 1. st. pr. n. e., a tek se kasnije javlja u drugim japodskim nekropolama, što bi značilo da put trgovine ovim materijalom treba tražiti negdje na sjeveroistoku. Istina, to je i vrijeme već veoma široko razvijene trgovine iz helenističkih centara. Značajni centri za trgovinu jantarom bili su tada u sjevernim područjima Crnog mora. Zanimljivo je da su oblici trokutnih perli bili poznati još u kasnom mezolitu sjevernih dijelova Rusije.³⁶

Na kraju možemo reći da je kod Japoda u dolini Une duhovna kultura bila raznovrsna i složena, što je odraz razvijene privrede i složenih društvenih odnosa. Pojedine pojave duhovnog života Japodi su primili iz okolnih kultura, a neke su samostal-

no razvijali, naslijedivši ih od predaka. Posebno je zanimljiv njihov odnos sa Keltima i Venetima, koji zasad ostaju nerazjašnjeni, što direktno utječe na različita mišljenja o etničkom identitetu Japoda.

Ovaj rad je prezentiran na Petom internacionalnom kongresu "Jantar u arheologiji", održanom u Beogradu, maj 2006. godine (5th International Conference on Amber in Archaeology, Belgrade, May 2006).

Fotografije: Adnan Šahbaz

Summary

Imperishable light of the Amber from the Japod necropolises in the Una valley

More than 100 years have elapsed since the discovery of the Japod necropolises in the Una valley, south of Bihać. The Jezerine and Ribić necropolises were excavated in the late 19th century (K. Kovačević, P. Mirković 1890: 330-337; V. Radimsky 1892: 301-310) and another, smaller necropolis in Golubić was systematically excavated in the 1960s (I. Čremošnik 1956: 126-138; B. Raunig 1968: 81-98). The third necropolis is not dealt with here, since the amber artifacts are identical to those from Jezerine. A total of 553 graves were excavated in Jezerine, of which 228 contained skeletons, 298 cinerary urns, 28 cremated remains without urns, and two containing cinerary urns in which the skull of the deceased was laid over the lid. The pre-Roman and early Roman necropolis in Ribić had only six graves with skeletons, 296 containing cinerary urns, and one containing cremated remains with no urn.

V. Radimski (V. Radimsky 1982:301-310; 1893: 37-92; 237-308; 369-466; 575-623) and V. Čurčić (V. Čurčić 1898: 625-656) have written about the findings of the excavations of the Japod necropolises in the Una valley, and many archaeologists have been engaged in analyzing the archaeological material.

The fullest scientific treatment is that of Z. Marić, dating from the 1960s, (Z. Marić 1968: 5-79) while more recently the issue has been seriously addressed by B. Raunig (B. Raunig 2004), while B. Tessmann deals with the Jezerine burial ground as part of her doctoral thesis with new absolute chronological.

There is no doubt that Z. Marić has produced the most complete chronological and cultural definition to

³⁶ Gimbutas 1985, 231-256.

date of the archaeological material from these necropolises while, in so doing, stressing that the chronology of the Japod region is a problem not easily solved, given the great many specific features of local significance. Quite simply, Japod material does not readily fit into the formative cultural circles of neighbouring regions, and is characterized by a very pronounced conservatism, as a result of which some forms survive for a decade or more, or even as much as a century.

Despite these remarks by Z. Marić, in this paper we adhere to his relative chronology, while taking a more relaxed position in regard to the absolute chronology, as the author recommends. We have not given a detailed overview of all the archaeological artifacts made of amber, but have selected those that are typical of certain stages of the burials in the necropolises; these artifacts also vividly illustrate the aesthetic needs and economic strength of the Japod population of the Una valley. By analyzing and tracing these artifacts, century by century, from the distant past right up to the arrival of the Romans in this part of the world, we have obtained a clear picture of the distinctiveness of the culture, art and religion of the prehistoric world in the Una valley. Japod art is highly diverse in both content and expression, though it belongs almost solely to the applied arts, with the majority of its products consisting of jewellery or associated with clothing (B. Raunig 2004). An overall consideration of the jewellery in the graves reveals that these are heavy, solid artifacts, even in the case of fine material such as amber: amber beads in necklaces, or combined with bronze in fibulae, have a diameter of 4-5 cm or even more. It can fairly be said that one of the principal features of Japod jewellery is the abundance and diversity of the application of amber. Amber beads, usually left rough or very simply finished, were used mainly for necklaces and fibulae, but also for bracelets, earrings and pendants. Fibulae were the most common and, for Japod costumes, the most important decorative-cum-utilitarian artifacts. This type of jewellery was favoured by the Japods in the Una valley more than anywhere else, and thus came in a wide range of designs; the Japods wore them as part of their folk costume right up to the time they lost their independence, and even in the first century CE, under Roman rule (R. Drechsler-Bižić 1987).

The general characteristics of the amber grave offerings in the Una valley can be reduced to a few basic observations. In the second stage, it was very unusual to find an amber bead or two in cinerary graves, whereas they were quite common in skeletal graves, usually by the head or around the neck, as worn in life. Since there are other differences between these two basic types of burial, Z. Marić hypothesizes that the skeletal graves belonged to the female members of the local population and the cinerary graves to the

male incomers from Pannonia. In stage three, amber features in greater quantities in cinerary graves as well, although skeletal graves still contain much more numerous and richer artifacts; only in stage four does the ratio of such artifacts become equal between the two types of burials. During stage five, the number of amber artifacts in cinerary graves increases sharply, and it is from this very period, as already noted, that the two most richly equipped graves date, with the remains of incineration and numerous amber artifacts: grave 278 from Jezerine and grave 10 from Ribić (Z. Marić 1968:5-79; B. Raunig 2004).

We can only guess at the routes by which amber reached the Japods in the Una valley (N. Negroni-Catacchio 1972: 1-18). The highly decorative dark reddish amber of outstanding quality used to make many of the artifacts found in the graves of the Una valley distinguishes these necropolises from all others of the same period in Europe as a whole. The number of artifacts and, it is fair to say, the coarse workmanship on the amber, suggest that one of the amber routes from the Baltic to the south ran along the Una valley, and that the Japods were intermediaries in the amber trade as well as using these goods. In the 7th century BC this route could have been of major importance, since this was one of the periods of severe cold that rendered the Po valley unsuitable for trade with the distant Baltic region in the north, passing as it did over the Alps, which were impassable, even over the lower passes, during periods of extreme cold. During the 4th century BC the Japods in the Una valley came into direct contact with the Celts, who already dominated the cultural stage in much of Europe. There is no doubt that there was considerable trade between these peoples over a long period, and it would be normal for the Celts to control the amber routes, so that this material reached local Japod workshops by way of exchange, in unworked form (A. Palavestra 1988: 205-217; A. Palavestra, V. Krstić 2006).

Another type of amber, of poorer quality, translucent and light yellow in colour, from which the triangular and trapezoid beads from the later periods of the necropolises in the Una valley were made, undoubtedly came from a different source from the dark red amber. This type of bead is found in considerable quantities in these necropolises in the 1st century BC, at a time when trade from Hellenistic centres was already widespread. The major centres for the amber trade were then in the northern Black Sea regions (B. Srebrodolski 1984). It is interesting to note that forms of triangular amber beads were known as early as the late Mesolithic in the northern regions of Russia (M. Gimbutas 1985). This form was perhaps dictated by the actual quality of the raw material from various sites in north-eastern Europe (B. Srebrodolski 1984; A. Palavestra 1993).

Finally, it can be said that to confirm, at least in part, these observations on the routes by which amber was imported to the Una valley, a serious and wide-ranging study of the contemporary cultures would be needed, going well beyond their relationships with their immediate neighbours, along with some more detailed observations of historical facts. Especially interesting is their relations with the Celts and Veneto, which for now remains unclear, which directly affects to the different opinions about ethnic identity Japodes.

Literatura

- Batović, Š. 1987, Liburnska grupa, Praistorija jugoslovenskih zemalja V, Sarajevo 1987, 339-390.
- Chevalier, J. / Gheerbrant, A. 1983, Riječnik simbola, Zagreb 1983.
- Childe, G. 1973, The Dawn of European Civilization, Frogmore 1973.
- Čović, B. 1976, Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976.
- Čremošnik, I. 1956, Crkvina u Golubiću, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XI, 1956, 126-138.
- Čurčić, V. 1898, Ravna grobišta Japoda u Ribiću kod Bihaća, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IV-V, 1898, 625-656.
- Drechsler-Bižić, R. 1961, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955-1956. godine, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu II, 1961, 67-114.
- Drechsler-Bižić, R. 1987, Japodska grupa, Praistorija jugoslovenskih zemalja V, Sarajevo 1987, 391-441.
- Dzino, D. 2008, "The people who are Illyrians and Celts": Strabo and the identities of "barbarians" from Illyricum, Arheološki vestnik 59, 2008, 371-380.
- Gabrovec, S. 1987, Dolenjska grupa, Praistorija jugoslovenskih zemalja V, Sarajevo 1987, 29-119.
- Gimbutas, M. 1985, East Baltic Amber in the Fourth and Third Millennium B.C., Journal of Baltic Studies XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985, 231-256.
- Hornes, M. 1895, Vorrömischer Grabstein von Jezerine, Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinisches Landesmuseums III, 1895, 516-518.
- Janičijević, J. 1986, U znaku moloha, Beograd 1986.
- Kovačević, K. / Mirković, P. 1890, Iskopine kod Bihaća u Jezerinama niže Pritoke, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu II, 1890, 330-337.
- Malinowski, T. 1972, Kwestia pochodzenia bursztynowo-wykopalidk jugoslawianskich, Foutes archaeologici posnanienses 21/1970, Poznanj 1972, 218-243.
- Marić, Z. 1968, Japodske nekropole u dolini Une, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXIII, 1968, 5-79.
- Navarro, J. M. De 1925, Prehistoric Routes Between North Europe and Italy Defined by the Amber Trade, The Geographical Journal 66, 1925, 481-507.
- Negrone-Catacchio, N. 1972, La problematica dell'ambra nella protostoria italiana: le ambre intagliate di Fratta Polesine e le rotte mercantili nell'alto Adriatico, Padusa VIII/1-2, Rovigo, 1972, 375-388.
- Palavestra, A. 1984, Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu, Balkanološki institut SANU, Beograd 1984.
- Palavestra, A. 1988, The Iron Age Amber Trade in the Balkans, Balcanica XVIII-XIX, 1987-1988, 205-217.
- Palavestra, A. 1989, Modeli trgovine i društvene strukture na centralnom Balkanu gvozdenog doba, Balcanica XX, 1989, 101-209.
- Palavestra, A. 1993, Praistorijski čilibar na centralnom i zapadnom Balkanu. Balkanološki institut SANU, Beograd 1993.
- Palavestra, A. 2001, The Amber Routes of the Central and western Balkans, Proceedings of the XIII Congress, International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forli, Italia 8-14, September 1996, A.B.A.C.O. Edizioni 2001, 393-397.
- Palavestra, A. / Krstić, V. 2006, Magija čilibara, Beograd 2006.
- Pasch, C. 1894, Novi i revidirani natpis, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VI, 1894, 354-355.
- Radimsky, V. 1892, Prethodni izvještaj o prekopavanju pri Jezerinama kod Bišća, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IV, 1892, 301-310.
- Radimsky, V. 1893, Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu V, 1893, 37-92; 237-308; 369-466; 575-623.
- Radimsky, V. 1895, Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VII, 1895, 483-524.
- Raunig, B. 1968, Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXIII, 1968, 81-98.
- Raunig, B. 2004, Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda, Djela LXXXII, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBIH, Sarajevo 2004, 175-190.
- Sergejevski, D. 1950, Japoske urne, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IV-V, 1949-1950, 45-94.
- Srebrodolski, B. 1984, Jantar, Moskva 1984.
- Stipčević, A. 1981, Kulturni simboli kod Ilira, Sarajevo 1981.
- Spekke, A. 1957, The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the East Baltic, Stockholm 1957.
- Srejić, D. / Cermanović, A. 1979, Rečnik grčke i rimske mitologije, Beograd 1979.
- Teßmann, B. 2001, Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien, Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet. Acta Praehistorica et Archaeologica 33, Berlin 2001, 28-151.
- Wilkes, J. J. 1995, The Illyrians, Publisher: Wiley-Blackwell, London 1995.